

Komeedid eesti rahvausundis

Mare Kõiva

Tuleb aeg, kui hoolikas väga pikaajaline uurimine toob päevavalgele meie eest praegu veel peidetud asjad. Üks eluiga, isegi täielikult taevale pühendatuna, ei ole piisav nii tohutu objekti läbiuurimiseks... Ja nii paljastub see teadmine ainult läbi pikkade üksteisele järgnevate ajastute. Kunagi saabub aeg, kui meie järeלטulijaid hämmastab, et me ei teadnud neile nii enesestmõistetavaid asju.

(Seneca < Schechner 1997: 18).

Kaunis taevanähtus, ootamatult taeva erinevates osades nähtavale ilmuv komeet on mõjutanud sotsiaalset ruumi läbi ajastute. Ta on erutanud valitsejaid ja ühiskonna lihtliikmeid, põhjustanud filosoofide, astroloogide ja teadlaste, teoloogide ja poliitikute vaidlusi ning inspireerinud kunstnike loomingut. Komeedid on põhjustanud uskumusi ja olnud igapäevase kommunikatsiooni arutlusteema, nad on muutnud sotsiaalseid protsesse, käivitades paanikahooge ja viimse-päevaootusi. Nad on pakkunud unustamatuid esteetilisi elamusi ois-tele taevavaatlejatele ja ränduritele.

Komeetide puhul on huvitav üldiste seaduspärasuste, olemuse, päritolu ja liikumisviisi seletavate kontseptsioonide areng aegade jook-sul ja selle kajastumine astronoomide ja filosoofide kirjatöodes. Samaväärselt huvitav on nii seletuste kui ka komeetide kui taevanähtu-se reflekteerumine kultuuris, selle mõju sotsiaalsele keskkonnale ja rahvapärimusele.

Moodsa kosmoloogia arengu uurija Sara J. Schecher osutab, et 17. sajandi teadussaavutused löid mõra eliidi ja lihtrahva ühesugusesse komeedikäsitusse (Schechner 1997: 105) – algas pöördumatu eemaldumisprotsess. Ajastu teadmiste tase ja ühiskondlikud lepped mõjuvad ühtviisi kõiki kogukonna liikmeid. Ratsionaalne loogikal ja uutel teadmistel põhinev vastuseis komeedihirmule ja irratsionaalsetele seletustele pörkus asjaoluga, et just uuemad avastused korduvalt naasvatest komeetidest, vastuolulised tõlgendused, keerukad sotsiaalsed protsessid võimaldasid vanu uskumusi adapteerida ja moderniseeritult levitada. Uusajal jätkusid teoloogilised arutlused komeedist jumaliku karistusena, mida toetasid mõne teadlase otsesed ja teiste diplomaatilisemad seisukohad, ning see oli mõjuv argument inimliku käitumise ja loodusnähtuste ilmumise vaheliste seoste loomiseks.

Eesti kirjapanekud võimaldavad naasta ajaliselts kõigest 1843. aasta komeediga seotud uskumuste ja selle sotsiaalkultuurilise mõjuni. Tegemist oli erakordselt pikasabalise ja ereda komeediga, mis püsis taevas kõrvuti päikesega ning reflekteerub paljude rahvaste sotsiaalses käitumises ja kultuuris. Olukorda Ameerikas kirjeldatakse järgmiselt:

Kuid suurima sensatsiooni põhjustas 1843. aasta komeet. Laialatuslik paanika sarnanes väidetavalt 1832. aasta meteooride poolt põhjustatuga. Viimsepäeva saabumist kartvad rahvahulgad piirasid sisse hr. Petty, meie jutlustajast rätsepa poe, paludes hardalt, et ta palvetaks. Metodismil oli komeedist hea saak. Siiski, neegrid jäid rahulikuks: ma usun, et nad lootsid kuulda Gabrieli trompetihüüdu. (Kronk s.a.).

Kas komeedi muutis atraktiivseks ja hirmuäratavaks ootamatu ilmumine ja palja silmaga vaadeldavus või hoopis pikaäegne ühtlane liikumine üle taeva, mis jättis aega seletuste vormimiseks, kuulujuttude levimiseks ning seoste loomiseks taevakeha ilmumise ja ühiskonnas toimivate tähelepanuväärsete sündmuste vahel? Või ajendas seoseid hoopis kartus jumala viha ja nähtava maailma hävingu ees? Või omal ajal levinud hirm ja uskumused jäledate surmatoovate komeetide põhjustatud haiguste või valitseja surmast tuleneva segaduse ees?

Artiklis esitan ülevaate komeedipärimuse levimisest ja peegeldumisest ühiskonnas alates selle väliskuju kirjeldustest ja põimumisest sarnaste usundiliste nähtustega, lihtsatest ennetest ja komeedist maailmalõpu kuulutajana. Lühemalt peatun komeetide sümbolisel

kujutamisel. Jaapani 16. sajandi komeedikirjelduse abil jälgin uskumuste toimemehhanisme, levikut ja nende dünaamikat ühiskonnas. Pärimus lubab vaadelda tavaliste inimeste ja võimuesindajate erinevaid hinnanguid komeedile ja käitumist selle taevase teekonna ajal. Prohvetid toimivad pärimuse võimendaja ja protsesside käivitajana, mida vaadeldakse prohvet Maltsveti ja prohvet Applewhite'i usuliikumiste valguses. Lühemalt käsitletakse teaduse ja meedia mõju uskumustele.

Umbkaudu neljasajast asjakohasest arhiivitekstist koosnev korpus pärineb Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjalistest kogudest: lühemad uskumusteaded, memoraadisugemetega narratiivsed kirjapanekud, eeskätt retrospektiivsed õnnetuseended või vastavad tõlgendused. Kasutasin ka vanemaist trükistest ja ajakirjandusest leitud andmeid ja juhuintervjuusid kaasaegsetega. Nii esindab ainestik läbilõiget ühe nähtusega seotud pärimusest 19. sajandi keskpaigast tänaseni ehk agrarise küla- ja 20. sajandi linnastuva eestlase uskumusi ja verbaliseeritud kogemusi. Muude sotsiaalsete rühmade vaated on jäänud kõrvale, erandiks üksikud 20. sajandi lõpukümnendite intervjuud, mis peegeldavad tänaste kõrgharidusega inimeste vaateid. Võime eeldada, et pärimus kui avatud süsteem ja kommunikatsioon ühiskonna erinevate sotsiaalsete rühmade vahel sugulus-, sõprus- ja ametiliinide kaudu või meedia vahendusel tagab uskumuste tundmise kõigis rühmades. Iseasi on neisse suhtumine, mis ulatub tõsiuskumisest kuulujutuks pidamiseni, neid vaatekohti on paari sajandi vältel ühtlustanud kooliharidus ja meedia seisukohad. Märkigem veel, et tegemist on siiski kirjalikult talletatud hilispärimusega, mis levis ja eksisteeris kometomantia ja komeediteaduse kõrgaja järel.

Komeedipärimus on stereotüüpne. Näiteks Põhja-Ameerika hõimude traditsioon sarnaneb eesti omaga, kuid teadaolevalt eestlased ei lõiganud ajaarvamiseks kasutatud puukalendritesse ega -keppidele "tähtede langemisi", esimene indiaanlase tehtud mäрге pärineb aastast 1833 (Kronk 2000), astronoomilisi märke on leitud ka eesti ruunikalendritelt (Hupel 1992).

Kirjutis ei püüa ammendada kõiki olemasolevas aineses peituvaid aspekte, vaid toob esile mõned uskumustiku põhijooned ja näitab, millal latentselt traditsioonis olemasolevad teadmised aktiveeritakse, kuidas pingeid väljendav uskumus muutub sotsiaalseks nähtuseks, rühmi mõjutavaks ideeks. Eeldame, et

- komeedid on nii sageli nähtavad, et nende ilmumise intervall ta- gab uskumustiku suulise edasikandumise ja loomuliku mitmeke- sisuse
- komeetide perioodiline ilmumine aitab hoida meeles uskumused ja jutud suuremate katastroofide ning konkreetse taevanähtuse seosest
- maailmalõpuennete puhul ei arvestata varasemate samalaadsete kogemustega, vaid käivitub psühhootiline mõtlemis- ja käitumis- mudel. Vaatamata asjaolule, et komeedid ei ole teadaolevalt põh- justanud maailma hävingut, toetab hirm võõraste nähtuste ees ja konkreetne uskumuskorpus maailmalõpumüütide käivitumist.

Muutused teaduslike seletuste diskursuses ja nende seosed pärimusega

Vanimad teadaolevad komeedivaatlused toimusid nelja tuhande aasta eest Hiinas, kust on pärit ka paari tuhande aasta vanused komeedika- taloogid. Euroopa kultuuriruumi mõjutas ennekõike kreeka ja roo- ma astroloogide edasiarenduste vahendusel babüloonia kometomania. Antiikaja konkureerinud seletusmudelitest esindas Aristotelese ja ta õpilaste oma arvamust komeedist kui puhtalt meteoroloogilisest näh- tusest: õhus tekkivate hõrenemiste ja tihenemiste mõjul tekivad torm- id ja muud loodusnähtused. Üheks hõrenemise väljenduseks oligi inimese jaoks ootamatu – kuivõrd ta ei osanud eelnevat looduse sei- sundit adekvaatselt hinnata – komeedi ilmumine. Laiemalt tunduks said seisukohad, et komeedid on haiguste levitajad ja nende ilmumi- ne märgib pööret valitseja ja ühiskonna elus. Meteoroloogilise kool- konna mõju kestis läbi keskaja uusajani, selle edasiarendaja Hieronymus Cardanuse (1501–1576) arvamuse kohaselt oli näiteks endelise tähendusega ka õhu hõrenemisest tekkiva komeedi värv. Tema arvates kuulutasid kõik värvid õnnetust, erandina valge ja roosa õn- nestav mõju pidi püsima aastakümneid (Bächtold-Stäubli & Hoffmann- Kraye 1987: 102).

Hoopis teisel arvamusel olid Platoni koolkonna esindajad, kelle, nagu ka motos tsiteeritud Seneca arvates oli tegemist hoopis plane-

taarse, läbinisti astronoomilise nähtusega, mida tuleb vastavalt ka uurida. See seisukoht oli uusaja avastusteni tagaplaanil.

Rahvapärases maailmaseletuses püsis teadmine komeetidest kui haigusekõlvajatest ja õnnetuseennustajatest hilisajani, kajastades poliitilise, majandusliku ja usulise uniooni poolt toetatud kunagisi astroloogide seisukohti.

Varasemast traditsioonist joondudes määratles näiteks teoloog Franciscus Junctinus (1523–1580) haiguste iseloomu komeedi nähtavale ilmumise koha ja tema asendi järgi loomaringi suhtes. Ehk teisisõnu: iga komeet oli sellise iseloomuga nagu planeet, mille läheduses ta nähtavale ilmus, – sellest tulenes haiguste eripära. 17. sajandi jumalateenistustel ja tänavakirjanduses kajastati komeete endiselt mürgise õhu ja sademete tekitajana, levisid uskumused komeedilt langevatest mürgistest osakestest. Maa kontakt komeedisabaga aga usuti põhjustavat maavärinaid ja ohtlikke üleujutusi. Näiteks tõestas hiliskeskajal Legnano Johannes (1320–1383), et komeedid ei ole üksnes jumalikud märgid, vaid looduslike kataklüsmide füüsilised põhjustajad.

Kometomantia oli arenenud keeruliseks süsteemiks ja selle seisukohti vahendasid õpetatud astroloogid (astroloogia säilitas oma positsiooni Euroopas 17. sajandi lõpuni) ja sellega tegelevad teadlased. Juba Ptolemaiiose (90–168) arvates ennustasid taevased nähtused oma ilmumispaigas pahandusi. Katoliku kiriku diskursus esitles komeete kindla tõendina sellest, et jumal juhib maailma. Tuntud komeedivaatleja füüsik Johannes Kepleri (1571–1630) arvateski olid komeedid jumala poolt taevasse seatud, et meenutada inimestele nende surelikkust.

Vastandlikult seletasid 16. ja 17. sajandi teadlased ka muid komeetide puudutavaid üksikasju, näiteks orbiiti: füüsik Johannes Kepleri arvates liikusid komeedid sirgjooneliselt (mis pakkus aluse kokkupõrke-kujutelmadele), tema kaasaegse Johannes Heveliuse (1611–1687) arvates oli neil kaarjas orbiit. Alles füüsikute Isaac Newtoni (1643–1727) ja Edmond Halley (1656–1742) arvutused kinnitasid elliptilise orbiidi olemasolu, mis võimaldas ratsionaalsete seletustega välistada osa katastroofiennustusi. Ometi jätkasid tolleaegsed sotsiaalsed institutsioonid õnnetusesõnumi jutlustamist, mõjutades ka mõlema füüsiku enda tõlgendusi. 18. sajandi loodusteadlased olid mõistetavalt vaimustatud uute teadusharude edusammudest. Uute teadmis- te valguses muutusid nende seletused asjade olemusest. I. Newton,

E. Halley, W. Whiston, P.-S. Laplace jt olid näiteks veendunud, et Kuu on komeet, Juno ja Pallas aga suurema planeedi tükid, mille tekitas kokkupõrge mingi komeediga. Ühelt poolt said nende arvates seesugustest kokkupõrgetest alguse elu mõjutanud kliimamuutused Siberis, Põhja-Ameerikas ja mujal. Teisalt tõlgendati komeete jätkuvalt kui moraali ja mentaalsust mõjutavat nähtust tihedas seoses teoloogiliste tõekspidamistega ja neid edasi arendades. Teadusloo uurija Sara J. Schechner on I. Newtoni ja E. Halley tõlgenduste kohta tõdenud, et nad taaskirjutasid loodusteaduslike terminitega kogu varasema komeedifolkloori, nähes looduses moraalse korra peegeldumist, pidades komeete revolutsiooni, usu- ja põllumajanduslike refomide, seega maailma uuenemise protsessi kaasatoojaiks (Schechner 1997: 215). Nende lähenemisviis seostas konkreetset ajaloosündmused, samuti pühad perioodid komeetide ilmumisega. Ka teised tolleaegsed teadlased sidusid nende eeskujul ajaloo komeetide ehk jumala agentidega. Selliste hulka kuulusid W. Whiston, G.-L. Leclerc, P.-S. Laplace, W. Herschel, kuid ka filosoofid nagu I. Kant – nad tunnustasid komeetide osa maailma loomisel, suurtes muutustes ja mõeldavas hävingus. Kui W. Whiston tõestas põrgu paiknemise komeedil (Schechner 1997: 189 jj, Jakapi 2005: 185 jj), siis P.-S. Laplace oli kütkestatud uue tõusva teadusdistsipliini geoloogia võimalustest, mis tema arvates võimaldas lõpuks lahendada astronoomia seni lahenduseta probleemid (Schechner 1997: 208).

1834. aastal Euroopat haaranud maailmalõpuhirm oli ajendatud kuuldustest maa kokkupõrkest komeediga, alternatiivina kardeti mööduva komeedi mürgistest gaasidest koosnevat saba. Usuti, et komeedi möödumisel ümbritseb saba maakera ja mürgitab elusolendid. Paanika tõusis haripunktini, kuigi juba 1832. aastal oli kokkupõrke toimumise vähene tõenäosus ja komeedisaba ohutus üldteada. Nimelt uuris ja levitas laialt oma uurimistöö tulemusi paljude kuulsate teadlaste seisukohtade opositsionäär, astronoom ja poliitik F. Arago (1786–1853). Ta võrdles ilmastikku komeetide ilmumise ajal ja tõestas, et nende sabad on inimeste tervisele väheohtlikud või koguni täiesti ohutud. Sama teadlane astus vastu nt W. Winstonile, väites, et maapinna iseärasusi on õigem seletada geoloogiliste muutuste ja aeglase arengu kui komeetide põhjustatud katastroofidega. Kuna Kuul puudub atmosfäär, siis oli ta kindel, et see ei saa olla komeet.

Kuigi 19. sajandi teaduses hakkas katastroofide teooria tähtsust minetama, levis see suulises pärimuses ja uskumustes endiselt. On

märgatav paanikate tekke seosed uuemate teaduslike tõlgendustega, ilmselt asetused õpetlaste teadmised vahel ootamatusse diskursusesse. Seetõttu pääses komeedipaanika järgmise sajandi jooksulgi korduvalt sotsiaalsesse keskkonda ja meediasse ning figureeris prohvetite ennustustes.

Komeetide päritolu ongi tänaseni vaieldav: enamik pikaperioodilisi arvatakse pärinevat Päikesesüsteemi ümbritsevast 1950. aastal avastatud Oorti pilvest – tohutute mõõtmega jää- ja tolmpilvest. On arvatud, et näiteks Päikesesüsteemi lähedalt möödunud täht võis muuta Oorti pilve komeetide liikumisorbiiti, ajades need liikvele Päikesesüsteemi suunas. Osa sabatähti arvatakse pärinevat välisplaneetide lähikonnast, kust nad hiljem sattusid Oorti pilve (Yeomans 1991; Yeomans 1998). Lühiperioodilisi komeete arvatakse kuuluvat Neptuni orbiidi tagusesse 1951. aastal avastatud Kuiperi vöösse.

Itaallane Giovanni Virginio Schiaparelli (1835–1910) – esimene Marsi kanalite kirjeldaja – avastas seose komeetide liikumise ning leoniidide ja perseiidide meteoriidivoolude vahel. Kui Maa läbib komeedi orbiidi, tekib langevate tähtede ehk meteoriidisadu. Selle põhjustab komeedisabast mahajäänud meteoroidide sisenemine atmosfääri ja seal süttimine. Paljud iga-aastased tähesajud kannavad tähtkuju nime, kust nad näivad lähtuvat. Sagedasti eelneb silmapaistva komeedi ilmumisele erakordne tähesadu – näiteks on 1833. aastat kirjeldatud kui aega, millal kõik tähed näisid langevat taevast alla.

Juba 18. sajandil oli teada, et komeet koosneb tuumast ja sabast, kuid alles viimastel kümnenditel on selgunud tuuma moodustavate kivimite, tolmu ja külmunud gaasi koosseis: süsinik, hapnik, lämmastik, vesinik; ammonium, metaan jm. Komeeditolm omakorda koosneb silikaatidest ja metallidest, Hyakutake komeedilt leiti ka etaan (Gibilisco 2003: 259 jj). Tuuma enda läbimõõt ulatub tavaliselt kõigest 700 meetrist mõnesaja kilomeetrini, kuid seda ümbritseva vesinikupilve läbimõõt võib ulatuda kolme miljoni kilomeetrini.

Praeguste teadmiste kohaselt liigub enamik komeete tõesti piki elliptilist orbiiti ümber Päikese, orbitaalperioodiga kolmest aastast miljonite aastateni. Mõned liiguvad Päikese ja Jupiteri vahel, teiste orbiit on märgatavalt suurem. On arvatud, et Päike ja suuremad planeedid hoiavad nad püsival orbiidil. Päikese läheduses gaasid sublimeeruvad või süttivad, moodustades ümber tuuma atmosfääri, millest päikesetuul ja Päikese radiatsioon vormivad saba, aurustumisel vabanenud osakeste vool liigub komeedist eemale (Observable

Comets) ja muutub Päikese lähedal nähtavaks tänu aurustuvatelt jää-tükkidelt ja tolmult peegelduvale päikesevalgusele. Ka komeedisabade pikkus ja kuju erinevad tugevasti, nt viimaste sajandite pikima, 1843. aasta komeedi saba pikkuseks on arvatud 475 miljonit kilomeetrit. Reeglina päikesest eemale suunatud tolmusabad võivad olla kõverad või mitmeharulised, vanemad üleskirjutised annavad teadmisi erineva kujuga komeetide nägemisest konkreetsetes paigas.

Vana uskumus, et komeedid sisaldavad vanimat tähtede formeerumise aegset ainet, leidis viimaste eksperimentaaluuringutega kinnitust (Research 2006). Sarnasust määrdunud lumepalliga kommenteeris uurimisjaama Stardust juhtivteadur Donald Brownlee: “Me arvasime, et komeet Wild 2 sarnaneb määrdunud musta koheva lumepalliga. Selle asemel oli hingemattev näha Stardusti esimesel fotol avarat maastikku, sidusas pinnases asuvate tippude, süviste ja kraatritega” (Platt & Brown 2004). Korrapäratu kujuga komeedituumal on kõrgendikke ja madalikke täheldatud alates esimestest, 1986. aastal tehtud fotodest, kuid lähemat selgust komeetide arenguloo ja pinnase kohta loodetakse saada aastani 2015 kestvatelt kosmoseuuringutelt Stardusti ja Roselle abil (Brandt & Chapman 2004).

NASA (*National Aeronautics and Space Administration*) kinnitab, et Päikesesüsteemi külastavate kehadena töid komeedid planeetidele kergeid elemente, aitasid kaasa ookeanide ja atmosfääri tekkele. Orgaanilise aine poolest rikastena töid komeedid Maale molekule ja aitasid tõenäoliselt tõesti kaasa elu tekkele. Kokkupõrked nendega on põhjustanud suuri kliimamuutusi ja rikkunud dramaatiliselt ökoloogilist tasakaalu, sh põhjustanud arvatavasti dinosaurusete väljasuremise (Stardust 2003). Seesugused uudised ja meediaavaldused on tekitanud uusi hirme ja kuulujutte, alates kartusest, et Kuult tuuakse kaasa inimelule ohtlikke organisme ja haigusi, kuni komeetide uurimisega seotud samalaadsete foobiateni. Seda väljendavad kuulujuttude ja uskumuste kõrval ilukirjandus ja erinevat liiki meedia, sh interneti foorumite mõttevahetused (vt Astroprof 2005; Lewis & Damage 1999).

Nimetus ja välimus

Järgmisena vaatleme vanemas uskumustraditsioonis kajastuvaid komeetide nimetusi ja välimuse kirjeldusi.

Komeet (kreeka 'juuksed'), varasemas kirjasõnas ja vanas kirjaviisis *kommet*, juurdus igapäevakeelde õpikute ja kalendrikirjanduse kaudu (nt Jakobson 1888) ning ühtlustus 20. sajandil eesti kirjakeele terminiks. Lõuna-eestiline *hannaga täht* esines sõnaraamatutes ja kroonikates alates 17. sajandist 19. sajandi lõpuni. F. J. Wiedemanni saksa-eesti sõnaraamatus leidub veel nimetus *eksija* (Wiedemann 1973) ja näiteks B. Russowi kroonikas hinnanguline *igavene kolu* (Russow 1993). Kuni eelmise sajandi alguseni oli trükistes paralleelselt komeediga kasutusel vanem kirjeldav nimetus *sabaga täht*, *sabatäht* / *hannaga täht* (eL), mis oli omandamas poeetilist stiilivarjundit.

Saba-põhised nimetused on tuntud ka teistel rahvastel – ojobwade *Genondahwayanung* 'pika sabaga taevasse roniv täht' (Kronk s.a.), jaapanlaste Tiigrisabatäht (Renshaw & Ihara 1996).

Väliskujule omistab rahvapärimus kindla tähenduse, samuti on paljud rahvad oluliseks pidanud tõusuaega, liikumissuunda ja tähtkuju, kus komeet nähtavale ilmus. Varastel joonistel on komeeti kujutatud mõõga, kirve või hanguna, Hiinas (tuntumad sealsed komeeditabelid pärinevad teisest sajandist eKr ja kuuendast sajandist pKr) on kujutatud kümneid sirge, kõvera või mitmeharulise sabaga komeedivorme (vt lähemalt Kasak 2002: 43). Uusajal on tuuma kujutatud enamasti tähekujuliseks, sellele järgnevat saba erineva kujuga (Bächtold-Stäubli & Hoffmann-Krayer 1987: 154). Eestist on kirjapanekuid ligikaudu seitsme-kaheksa erineva kujuga saba kohta. Sama arv erinevaid sabakujusid on talletatud teiste Euroopa rahvaste kirjapanekutes (vt nt Stavinchi & Mioc 2005: 185). Arvatavasti ei ole arv representatiivne, vaid taevast nähtud rohkem erikujulise sabaga komeete. Suulise pärimuse esindatus sõltub ju eeskätt sellest, kellelt, millal, mida ja kuidas küsitakse ja kirja pannakse ning kas on olemas muud mälu toetavad vahendid. Spetsiaalselt komeetide kuju ja ilmumisviisi kohta küsitud ei ole, niisiis on tegemist üldiste täpsustamata kirjeldustega. Pärimus sedastab 19. ja 20. sajandi üldteadmise, millele varasematest trükistest võib lisanduda veelgi huvitavaid täiendusi.

Eraldi on nimetatud Eestis suur punane, valge, hele, tume saba, kõvera mõõga, laia pruuni pruudiloori kujuline, pruun loor tähega ja rist saba peal. Märgetud on, et sabad võivad olla ülespidi või alaspidi kõverad, ja leidub kirjeldus komeedist, mis nägi välja nagu "silgusaba" ehk oli "kaheharaline ja ulatas kõrgele taeva peale üles" (E 47381 < Rõuge).

Uskumusteated on tihti kaheosalised: esimene osa annab edasi teabe värvi, kuju ja saba suuna kohta, millele järgneb enne. Esimene osa võib sisaldada veel ajamäärust. Kuivõrd tegemist on retrospektiivse meenutusega, on need enamasti ebamäärased, võimaldades toimumisaega väga laias laastus määrata. Prohvetlik enne esitatakse reeglina lakoonilise üldistusena, narratiivsem esitus on seotud isikliku kogemusega, kuid neid on arhiivikirjapanekute seas vähe. Punane ja valge värv, sõjaga seotud atribuutika ja ristimärk on tulevase sõja tüüpilised ended meil ja mujal.

Ükskord oli suur valgõ mõök taeva piäl, sestast hulk aega. Siis tuli Türgi sõda. (RKM II 10, 232 (84) < Kihnu).

Nüüd, kui see viimane sõda oli, siis oli keskhomiku ja lõuna vahel suur lai, pikk pruunikas saba nagu pruudi leier ja täht seal saba otsas. (ERA II 251, 177 (2) < Kullamaa).

Tähe saba, see on suur mõök. See oli Jaapani sõja ees, kui ma oli Kangruorus tööpoisiks. Siis peremees Eduard oli hobusega väljas ja me käisime ikka õues kuulamas, kas rataste häält pole kuulda tulavad. Ükskord, siis ma läksi ka kuulama, ja siis ma nägi sabaga tähte. Mõnikord küll täht läheb taeva all virinal, aga see tuli pitkamööda ja kadus pitkamööda ää ka. Täht oli ise hele, aga saba, see oli tükkis tume. Siis ema (vanaema) kohe ütles, et see tähendab sõda. Nää tuligi. Mind ikka kutsuti ka, aga sõda ma pole näin ühti. Sõda sai ennemini otsa, kut ma oleks sõnna saan. (ERA II 276, 437/8 (10) < Karja).

Universaalse uskumuse kohaselt osutab komeedi saba saabuva sõja suuna; sügisene komeet ennustab kaugemat ja kevadine lähemat sõda, ülespidine saba tähendab aga pärimusteateil hoopis õnnestumisi.

Jälgitud on veel kategooriaid *lähedal–kaugel* (lähedal – suur sõda, kaugel – väike sõda) ja *hele–tume* (semantiline tähendus eelnevaga sama). Ilmselt põhinevad need tähelepanekud empiirilistel ja analoogial põhinevatel otsustustel – näiteks ilmaennetes on *hele–tume* sageli *külma–sooja, rohke–vähese* sünonüüm. Võimalik, et neis uskumustes kajastub rudimentaarselt astroloogide väljatöötatud filigraanne süsteem.

1931. aastal Vaivara kihelkonnas ajaloolist pärimust kogudes kirjutas Rudolf Põldmäe ümber kunagise kooliõpetaja päeviku, kelle enesetuvustusest saame teada: *Minna Juhhan ollen süntinud sel 5mal*

*Maij 1823. Saab ollema 1840, ja 8samal Decembr ollin minna Jesuse armo Laual 1840.*¹

Iga möödunud aasta kohta on tal kirjas üks märkimisväärne sündmus, 1858. aasta sissekanne osutab ümbruskonnas toimunud aruteludele taevanähtuse üle, mida on mõjutanud ilmselt meedia vahendatud informatsioon:

Kui se suur Sabbaga Täht Taevas paistis! Kelle sabba pitkus on välja rehhkendut ja 70mend Pennikoormad olnud ja keige-vannemad innimessed nissugust ei olnud näinud. – Temma allustas Augusti ku sees, ja Octori ku sees akkas ärra kadduma siis kirjudati 1858. (Põldmäe 1931).

Halvad ja head ended

Ended on püsinud aastatuhandeid võrdlemisi ühesugused, erandiks patu ja karistusega seotud motiivid, millel on olnud tõlgendustes kord kesksem kord marginaalsem osa. Sarnaselt muude ennetega jagunevad ka komeediended katastroofi-, poliitilisteks, meteoroloogilisteks/astrooloogilisteks, õnne- ja edu-enneteks, üldist reeglipära järgib ka asjaolu, et komeeditekstide korpuses on halvad ended enamuses ja head ended märgatavas vähemuses. Märkigem, et halbade ennetega liitub tihedamini väliskuju kirjeldus. Eesti komeediended sarnanevad muuski osas saksa ja üldiselt rahvusvahelise ainesega ning antiik-, kesk- ja uusaegses (populaarteaduslikus) kirjanduses esitatud käsitustega (vt Bächtold-Stäubli & Hoffmann-Krayer 1987, Leach 1984: 243).

Arvukaim osa endeist seostab sabatähe ilmumise majandushäda- ja elu hävinguga: sõda ja verevalamine, maailmalõpp, viljaikaldus ja nälg, haigustest eeskätt katku ja loomaepideemiade vallandumine. Näiteks usuti, et Halley komeet külvas 1456. aastal nn komeeditõbe ja vallandas sellega katkuepidemia, ka 1665. aasta komeedi ilmumisele järgnenud katkupuhang ja järgmisel aastal puhkenud Londoni suur tulekahju seostati komeediga (Tago 1997). 17. sajandi Tallinna kroonik Balthasar Russow kirjutab enne katkuepidemiat ja enese surma: *Taevasse ilmus vana kolu, millest pole midagi head oodata* (Russow 1993).

Uskumus, et komeetidelt ja tähtedelt langeb Maale väga väikesi osakesi, tähetolmu või eesti pärimuse kohaselt tähesitta, mis põhjustab haigushoogusid, oli tuntud antiikmeditsiinis ja püsis ametliku

meditsiini seisukohtade najal veel uusajal. Sel põhjusel nõudis uskumusreeglistik veevõtukohtade ööseks kinnikatmist, et tähetolm ei langeks joogivette. Arvatavasti on samast uskumuskompleksist mõjutatud ka rahvausundi keeld päikeseloojangu ja tähtede tõusmise ajaks ning ööseks pesu õue jätta. Teatava tõeväärtuse annab uskumusele, et komeetide ja meteoriitide küljest maale pudenev prügi ja tükikesed on kuni silmaga nähtavad. Suuremaid taevast langenud nn taevakive ja -nooli on aga kasutatud ravimiseks või peetud pühaks (Kuperjanov 2003; Lõugas 1980a, 1980b).

Eesti pärimus seostab komeedi ilmumiseга kõiki suuremaid 19. ja 20. sajandi sõdasid, millesse kaasmaalased sattusid soldatitena: Napoleoni sõjakäik Venemaale, Krimmi, Vene-Türgi, Vene-Jaapani sõda, I ja II maailmasõda. Väiksematest sõjasündmustest on märgitud Ingliise interventsiooni Eestisse ja nn Landeswehri sõda 1919. aastal.

Sabaga tähed on suure õnnetuse, nagu sõja või katku ettekuulutajad. Suure Rantsuse sõea ies olnud suur sabagatäht nagu ilmatu aeg taeva all ja Rimmi sõea aeal jälle teine. (H II 27, 936 (9) < Kodavere).

Kui sabaga tähte näha on, siis arvab rahvas, et selle järele ikka sõda tuleb. 1855 nimelt olla Krimmi sõja eeli ja ka viimse 1879. Vene-Türgi sõja eeli sabaga täht paistnud. Selle peale põhjendavat rahvas ka oma arvamist. On ka Jeruusalemma ärarikmise loos lugeda, et 66–70 seal on sabaga täht paistnud terve aasta Jeruusalemma linna kohal. (H II 65, 636 (13) < Jüri).

Viimane üleskirjutus annab selge vihje, kuidas üleskirjutajad ühendasid trükimeediast loetu ja pärimuses liikuva teabe, nagu oli näha juba eespool toodud Vaivara kooliõpetaja 1858. aasta komeedi kirjeldues.

Antiikajast uusima ajani on komeedi ilmumist seostatud sõja puhkemise või valitseja langemisega (vt tabelit ja vastavat kirjandust Bächtold-Stäubli & Hoffmann-Krayer 1987: 166–170). Poliitiliste ennete puhul on ilmne lokaalsus ja etnotsentrism – pärimus tegeleb oma riigi valitseja ja oma riigis toimuvaga (vrd nt Gupta 2002), kauge-mad sündmused leiavad traditsioonis kajastamist üksnes juhul, kui sellel on konkreetse piirkonnaga mingi seos, kas või krestomaatilise õpetuse kaudu. See sotsiaalanthropoloogias hästi tuntud reegel kehtib ka kometomantia kohta. Antiikajast alates on kuulsate imperaatorite ja valitsejate (nt Augustus, Claudius, Nero, Vespasianus, Napoleon)

suuremad sõjalised kaotused ja võimult tagandamine seostatud komeedi ilmumisega. Reeglipäraselt defineeritakse väikese inimese saatus ja heaolu tema valitseja saatuse või suurte hädaohtude kaudu, olgu selleks nälg, katk või sõda. Võrreldes teiste rahvaste, nt rumeenlaste ja ungarlastega, kajastub valitsejate saatus eesti komeedipärimuses vähe. Märgitakse vaid mõnda hilisemat ja tuntumat kaugemat valitsejat, näiteks ulatub Napoleon suulise ajaloomälu piiridesse. Samas levis teave tema elust ja sõjakäikudest eestlasteni nekrutite ja kirjasõna vahendusel. Lähem valitseja – mõisnik – ei kuulu sotsiaalses hierarhias nende hulka, kelle saatus toonuks kaasa nii suuri muutusi, et väärinuks seostamist taevaste nähtustega.

Komeetidega seotud ilmaendeid tunti juba Babüloonias ning läänemeresoome aladel on meteoroloogilisi seoseid pikema või lühema ilmaprognoosi jaoks otsitud paljude nähtuste juurest. Heitliku ilmastiku tõttu oli ilmaprognooside kvaliteet ökonoomseks majandamiseks põlluharijale väga tähtis. Komeetidega seotud ilmaennustest on Eestist üksikud üleskirjutused, sest prevaleerib ennustamine regulaarsemate ilmingute põhjal, olgu selleks virmalised, taeva värv või tähtkujude näiv heledus–tumedus, kõrgus–madalus kindlal tähtpäeval.

Ka varaseimad ülestähendused head ennustavate komeetide ilmumisest pärinevad Babülooniast, hilisem rahvusvaheline pärimus on üpris ühetaoline, enamasti on suurepärase viinamarjasaagi ennustamine sagedasem viljasaagi ennustamisest, mis osutab pärimuse päritoluareaalile. Näiteks 1811. aasta komeediga seostati järgnenud harukordselt hea viinamarjasaak ja Napoleoni vägede kaotus (vrd Tago 1997, Bächtold-Stäubli & Hoffmann-Krayer 1987: 170). Eestis ennustasid mõned sabatähed head viljasaaki, ehkki ended on harilikult paa-ristikku sõjaennetega:

Ku hannaga täht välän um, ku sis hand ülespoolõ um, sis tähendäs tuu hüvvä aigu, a ku hand maa poolõ um, sis tähendäs verevalangut vai muud hätä. (H II 3, 559 (7) < Vastseliina).

Kui sabaga tähti taevas näha on, siis on viljalisi aegu oodata; on aga saba mõega moodu, siis tuleb suur sõda. (H II 49, 425 (15) < Suure-Jaani).

Kui sabatähete on näha, siis läheb soov täide. (ERA II 158, 260 (34) < Jämaja).

Kuigi häid endeid on mitme tuhande aastaga kogunenud – suurte kala- või heeringaparvede randa tulemine, kasside edenemine, hiirte kadumine, harvem valitseja edu –, jäävad need Euroopas katastroofi- ja õnnetuseennete varju.

Olulisi ajaloosündmusi mäletatakse suuliselt ja ilma muude mälu- tuggedeta umbkaudu sada aastat, kuigi vahel on mäletamisperiood pikem (nt suhteliselt arvukas on pärimusteave 17. sajandi alguse ehk rootsi aja kohta, kuigi tolleaegseid sündmusi aetakse segamini 18. sajandil või veel hilisemal ajal toimunuga). Paremini näib unustamise eest olevat kaitstud traditsioon, mis on seotud genealoogiaga (perekonna privileegid või õnnetused), konkreetse koha või loodusobjektiga (ebatavalisus või kunagine sakraalsus). Seesugused narratiivid edastavad mentaalsete hoiakute ja emotsionaalsete kogemuste kõrval juriidilis-majanduslikku teavet. Erinevalt suulisest pärimusest on kirja pandud märkmete juurde võimalik uuesti pöörduda (Ong 1982). Kirjapandult vahendavad need kogemusi tolleaegsel kujul ning on kaitstud hilisemate reformimiste ja tõlgenduste eest, esitades faktitruult kogeja algsed seisukohad ning empiirilised tähelepanekud.

Komeet kui märk ja sümbol

Selektiivsete ja abstraktsete üldistustena on märgid Charles S. Peirce'i sõnutsi miski, mis esindab kellelegi midagi mingis suhtes või mingil määral (Santaella 2003). Sellest seisukohast on komeetidega seonduv paljuütlev, huvitavad on ka seosed erinevate mütoloogiliste nähtustega. Komeedi lohena kujutamine kuulub nii orientaalsesse kui õhtumaisesse traditsiooni, kuid suhtumine lohedesse on kardinaalselt erinev, nagu vastavalt ka uskumustiku tonaalsus ja märgiline semantika. Orientaalsest austusest algolendi vastu ei ole lääne pärimuses jälgegi, vaid teda seostatakse saatana, deemonlike jõudude ja mitte-kristlusega. Esimest põhjalikult dokumenteeritud komeeti-hukatusekuulutajat kujutati inimsööjalohena juba aastal 44 eKr, suure pea ja jalgadega maona 999. aastal. Lohena kujutamine jätkus ka hilisematel sajanditel. Ikonograafias samastatakse komeeti saatanaga ja kujutatakse lohena – ta on saatanlike jõudude võrdkuju ja kehasus.

Üks tuntumaid, tänini rahvapärimuses ja ilukirjanduses viljeldud legendimotiiv kõneleb pühast Jürist, legendaarselt vaprast Kapadookia sõdalasest, kelle kuulsaim kangelastegu oli lohetapmine ja printsessi vabastamine. Seejuures sümboliseerib lohe saatanat ja printsess kiri-

kut (Ilm 12: 9, Ilm 21: 9). Legendi kohaselt tõrjus ustava sõjamehena tuntud püha Jüri, sattunud usu pärast kohtu ette, keiser Diocletianuse armupakkumise ja läks oma usule truuna märtrisurma 303. aastal. Püha Jüri lohetapmine on Euroopas sagedane ikooni- ja kiriku-maalimotiiv, eriti nimikirikutes, tuues jätkuvalt vaatajani algse sõnumi – võidu paganluse ja kurjuse üle. Lähtudes märkide sümboolsest tähendusväljast on ikoonidel kujutatud lohevõitlus innustanud uurijaid otsima sümboolse märgilise tähenduse tagant konkreetset ajaloolist sündmust ja seostama neid konkreetsete komeetidega. Näiteks on poola religioonianthropoloog Arnold Lebeuf püha Jüri ikooni inimpea ja tulesabaga lohet tõlgendanud 1541. aasta komeedist inspireeritud teoseks (Lebeuf 1996: 148 jj), mis tähistas legendi jätkumist ja taaskordset võitu saatana üle.

17. sajandi uskumustikus tähistas komeeti taevane tuli või ingel, motiivid langenud inglitest. Piiblis kirjeldatakse seda:

Ja sõda tõusis taevas: Miikael ja tema inglid sõdisid lohe vastu, ja lohe sõdis ja tema inglid. Ja ta ei saanud võimust ja nende aset ei leitud enam taevast. Ja suur lohe, see vana madu, keda hüütakse Kuradiks ja Saatanaks, kes eksitab kogu maailma, visati maa peale, ja tema inglid visati välja ühes temaga. (Ilm 12: 7–9).

Piiblimotiividega oma algsest seisusest loobunud langenud inglitest (Mt 25: 41) sarnaneb rahvajuttude etioloogia: peaingel oma poolehoidjatega tõstab mässi jumala ja tema poolehoidjate vastu ja heidetakse taevaste vägede kokkupõrke järel taevast alla. Sestpeale elavad nad haldjatena mitmel pool maa peal ja maa all ning lunastatakse viimsel päeval. Lähedane seletus oli tuntud ka stoikutel, kes seletasid elementaalide ja haldjate teket nende taevast allaviskamisega (Petzoldt 2003).

Inglit kujutati ka astrooloogilises kirjanduses tulise mõõga kandjana, kes valvab maailma moraali üle ja ilmub hoiatajana. Uskumus, et inglid kaitsevad inimesi ja on meile nähtavad taevatähtede või tulukestena, on tuntud paljude rahvaste hulgas ja esineb pärimustekstide kõrval ilukirjanduses. Ka kunstiteostes kujutatud tuline mõök, ingel või peaingli mõök on leidnud taas tõlgendamist kui märk, sümboolne viide konkreetse sabatähe taevasse ilmumisele (vrd Nedliakov 1996 – peaingel Miikaeli mõök).

Veelgi enam – Lunastaja sünni ajal taevas süttinud Petlemma tähte, märki, mille järgi kolm tarka Kaspar, Melchior ja Balthasar Kristuse üles leidsid, peetakse taevasse ilmunud komeediks (New Advent 1997). Uskumus tähtede süttimisest inimese sündides ja kustumisest surses oli antiikajal üldlevinud, Eesti alal aga tänini tuntud käibetõde. Siinjuures mõned näited 19. sajandi üleskirjutustest:

Taevatähed on inimeste eluküündlad, kui täht langeb, siis sureb üks inime ää. Heledad tähed on õndsamad inimesed, tumedad patusemad. Kui inime sünnib, siis paneb taevataat selle jäuks jälle uue küündla põlema. (H II 14, 249 (47) < Ambla).

Saaremaal räägitakse, et taevatähed on taevaküünlad. Need sütitakse igal õhtul põlema ja kustutakse hommikul. Tähtsamate isikute jaoks on suuremad küünlad, tähed, lihtnimeste jaoks vähemad tähed, aga iga inimese jaoks ikka oma täht. Kui keegi inimene sureb, langeb ta täht taevast alla ja kustub. (E XI 17 (71a) < Saaremaa).

Kristlikus kultuuriruumis kesk- ja uusajal levinud uskumuste kohaselt võrdus komeet jumala saadiku, käskjalaga ja oli tema kõrgema tahte väljendaja, mille ta loob, andmaks märku oma soovidest või ka saabuvast karistusest. Keskajal oli levinuim seletusviis jumala viha. 16. sajandist levis Euroopas laiemalt arvamus, et sabatähe ilmumise siht on hoiatada inimesi moraality ja jumalavastase käitumise karistusena saabuvast hukatusest. Näiteks füüsik Johannes Kepleri arust oli komeet jumala viha väljendus ja märk elavast jumalast, kes näeb kõike, mida inimesed teevad (Bächtold-Stäubli & Hoffmann 1987). Visuaalselt kujutatigi komeeti lisaks eespool nimetatule jumala vihatungla, vihaleegi, põleva taevavitsa või Kristuse vitsana. Karistusmotiiv nõrgenes alles 19. sajandil, kuid koondas prohvetiseeringuid kuni hilisajani välja. Hirmu suurust sellise viha väljendusviisi ees edastab ehk ka rahvapärane ütlus: *Jumal, anna no kõrva kuulda, är angu silmä nätä!* (H III 9, 722 (32) < Urvaste).

Tulles tagasi meie materjali juurde, on põhjust meenutada, et Eesti teadusloolane ja arheoastronoomia edendaja Heino Eelsalu on otsinud komeetide jälgi vanemast laulukultuurist, regilauludest *Kureneiu*, *Imatütar*, *Imeline koda*, *Jeesuse surm*. Tema arvates esinevad komeedid muistsetes eepilistes lauludeski sümbolitena. Niisiis tähistavad sabatähti hõbedasi ehteid kandvad neiud, motiivid imelisest leegitsevast pajast, mille all põleb sinine tuli ja milles keedetakse sini-

seid lõngu või kangast. Samasse kategooriasse liigitab ta regilaulu taevase luua ja jutupärimuse luuaga taeva pühkimisest (Eelsalu 1996). Näiteks on kirjeldatud komeeti kui taevatüdruku luuda kenas jutus, rahvaluule ainetel põhinevas individuaalarenduses:

Kommet on see luud, mida taevatüdruk valmistab kadaka oks-test ja pistab selle põlema ja jookseb sellega mööda tähtede kamb-rid ja põletab selle tulega kõik paha kõntsa ära ja ka ühtlasi peletab vanapagana sellisi taevast eemalle, kes on sinna suut-nud tungida. Mida hoolsam tüdruk, seda kiiremini jookseb see. Et kommetide nähtus väga harva on, see tuleb sellest, et taeva-tüdrukuid väga harva kaubeldakse uuteks ja vanu lastakse lah-ti, sest et taevatüdrukud on pühad ja need ei tee süüdi lahti lask-miseks. (E 56700 (8) < Võnnu khk).

Veel kuuluvad folklooris taevaelanike hulka mütoloogilised olendid, nagu taevakukk, taevakana, taevase tare elanikena surnute hinged, Maarja ja pühakud; tähed, planeedid, komeet, kuu ja päike. Siiski pole taevas otseselt deemonlike olendite elupaik, ehkki seda on kuju-tatud sarnaselt antiikaegsetele uskumustele paigana, kus asub taeva- ja põrguvärv, ja vastavalt siis ka vähemalt hingede asupaiga või pa-radiisina.

Rahvaluulest komeedijälgede otsimine, millega H. Eelsalu tegeles 1980.–1990. aastatel, ei ole Eesti eripära, vaid seoste otsimisega tege-levad uurijad mujalgi. Näiteks käsitlevad Mike Baillie ja Pat MacCafferty hiljuti ilmunud teoses kümne keldi müüdi alusel iiri ju-malust Lugh, kes nende arvamuse kohaselt olnud hoopiski komeedi kajastus (MacCafferty & Baillie 2005).

Sümbolite ja märkide kaudu kujutamine on üks võimalus. Aasta-sadade jooksul on uusaegsetes käsikirjades, tapeedil, tekstiilidel, ke-raamikal ja muudel materjalidel jäädvustatud stseene komeetide il-mumisest ja inimeste reaktsioonist taevanähtuse ootamatule ilmu-misele (vt valikut uusaegsetest joonistustest Schechner 1997, Olson & Pasachoff 1999). 17. sajandi sümbolistlik või hoopis realistlik, tuge-vaid emotsioone õhkuv kujutamiseviis vahetus 19. sajandiks kuivema realistliku stiili vastu (Olson & Pasachoff 1999). 20. sajandi alguses jõutakse komeedi visiiti tähistavate rariteetsete ainueksemplariliste meeneteni (Gent 2003) ja sabatähest hakkab kunstis kujunema liht-salt dekoratiivne kaunistuselement.

Kontaminatsioonid loodusnähtustest ja mütoloogilistest olenditest rääkiva pärimusega

Eesti komeedifolkloor ristub ja kontamineerub vähesel määral mütoloogilistest olenditest ning loodusnähtustest kõneleva pärimusega. Loomulikult on kattumisi meteoriidifolklooriga: meteoori langemine ennustab samuti sõda, viimsetpäeva, kuninga või "tähtsa isiku" surma, õnnetut aastat, haigusi ja ilmamuutust. Siiski on enim meteoriidiskumusi seotud kujutelmaga, et langevad tähed on surijate hinged, tähe langemise ajal soovitu täitub jmt, millest eespool oli juttu.

Segunemine ja ühe nähtuse nimetuse, omaduste või tegevuse ülekandmine teisele on tunnuslik mimikri- või tabukäitumisele ja iseloomustab samuti usundi unustamise ja hääbumise faasi või hilislaene. Sarnastumist põhjustab ühelaadsete nähtuste levimine (peegeldumine) naaberrahvaste pärimusest: osa motiive ühtlustub, nähtuste või olendite nimetused võidakse üle võtta ja mugandada, korruga võivad käibida mitmed erinevad nimetused. Oskar Loorits on laeva- ja meremeestehaldja kotermanni nimekülluse puhul osutanud, et hilislaenulised motiivid ei ole soodustanud nimetuse ühtlustumist, vaid on jätnud traditsiooni lõpmatult suure arvu lähedasi, varieeruvaid nimetusi; samuti sisaldab seesugune uuem pärimus ühtlasi valiku varasemaid lähedaste olenditega seotud motiive (Loorits 1931).

Kagu-Eestis, setu aladel, on hiliskorjandustes segunenud kaitsehaldjas Peko ja varavedaja puuk (Raabe & Västriik 1996), Teise maailmasõja eel hakkasid segunema kaitsehaldjas Tõnn ja varavedaja (Eisen 1933) – otsese isikliku pärimuskogemuse puudumisel ei suuda jutustaja vahendatud traditsiooni tegelasi lahus hoida.

Komeedifolkloori puhul on eriti huvipakkuvad segunemised kratikujutelmaga, sest nimelt seda olendit on rahvaluule kirjapanekutes korduvalt seostatud komeetidega. Kratt/tulisaba ehk varavedaja oli 20. sajandi alguses tuntud ja populaarne mütoloogiline jututegelane, arvukate stereotüüpsete muistendite siduja. On märkimist väärt, et paiguti juba 19. sajandi juttudes hakkas ta segunema näiteks tuulispasa ja haldjatega, sh eespool viidatud maja- ja kaitsehaldjas Tõnniga. Väliskuju põhjal (nt tulejutt üle taeva) on teda seostatud ka sabatähedega, ehkki langevad tähed ehk meteoriidid sobivad selleks paremini – pärimuse järgi liikus kratt üle taeva kiiresti oma sihtmärgi suunas ega jäänud sinna pikemalt püsima. Järgnevad näitetekstid ongi pigem mälestused meteoriitidest ja maale langenud meteorist.

Savatäht lennand, see oli siis tont. Tont tuli taevast, seda olen ise nähänd. (ERA II 28, 716 (22) < Viru-Nigula).

Ükskord oli suur sabagatäht taevas, õhta tõusnud, homiku läind maha, suur tulehaga old taga. Olla seitse penikoormat maad ää põletand, olla maha kukkund. (ERA II 77, 572 (85) < Nissi khk).

Komeet kui maailmalõpu tähis

Gary Kronk esitab pärimusloo pika valge sabaga tähest Genondahwayanungist, mis pidi ühel päeval naasma ja hävitama maailma. Lugu sisaldab indiaanihõimu omapärast rahvapäraste seletusviiside ja üldistuste valimit, mistõttu esitan selle pikemalt:

See kukkus ükskord, tuhandete aastate eest maha. Nagu päike. Tähel oli pikk lai saba, ta naaseb ja hävitab ükskord maailma. Selle sabas oli kiirgus ja põlemiskuumus.

Jutustaja sõnutsi olevat komeet langedes kõrvetanud maad nii, et järele ei olevat jäänud mitte midagi, välja arvatud põlisameeriklased, keda oli eelnevalt tähe saabumise eest hoitanud püha vaim Chimanitou, ja kes olid varjunud rappa ning kaitseks kuumuse vastu veeretanud ennast mudas.

Oli nii kuum, et kõik, isegi kivid küpsesid ära. Hiigelloomad surid välja. Nende luud võid tänaseni maa peal leida. Öeldakse, et komeet kukkus alla ja tema saba võttis enda alla miile ja miile.

Kronk lisab, et seetõttu koheldakse kõiki komeete ja meteooore kui tõsiseid oomeneid, mida tuleb tõlgendada ojibwa šamaanidel (Kronk 2000).

Esitatu osutab, et jutustajal on olnud kokkupuuteid õpetatud seletusviisidega, kuid see peegeldab samal ajal klassikalisi hävingumütide motiive ja tunnusdetalle, nagu häving taeva/tähtede maale langemise, tule ja kuumuse läbi. Esindatud on *Vanemast Eddast* ja erinevatest mütoloogiatest tuttav motiiv maailma hävingu eest varjunud inimestest, kes hiljem jätkavad elu maa peal. Kunagi maad asutanud hiiglaste või hiigelloomade luud, tõsikiindluse garantii uskumusjutu väidetele, on sama laialt tuntud motiiv nagu hävingu tsüklilisus. Üsna lähedased on taas rahvapärinus ja seda tugevasti mõjutanud Ilmuseraamatu tekst maailma hävingust tules ja vees ning taevatähtede allalangemisest.

Ja teine imetäht ilmus taevas, ja vaata, suur tulipunane lohe, seitsme peaga ja kümne sarvega, ja ta peade peal seitse ehissidet. Tema saba pühkis ära kolmanda osa taevatähti ja viskas need maa peale (Ilm 12: 3–4).

Maailmalõpuennete eesti korpusest eristuvad:

- astraalsed nähtused: komeedid, meteoriidid, päikesevarjutused, ebataavalised taevamärgid (halod, erikujulised tavatud kujutised taevavõlvil, virmalised, ka taeva ebataaviline värvus jm);
- maailma tsüklilisus: ettenähtud tsükli läbimise järel saabub häving, seejärel taastub maailm uuel kujul. Tsükli pikkus erineb piirkonniti. Näiteks maiadel on tegemist umbes 6000-aastase tsükliga, eestlastel aga hoopis mõne tuhande aastaga. Tsüklilist olemust on toetanud ka mõned prohvetid oma kuulutustega;
- maailma(de)/jumalate sõda, mille käigus elav hävib. Vallandub tihti karistusena rüvedate tegude eest, pärast eksimist legitiimsete normide vastu ja on seotud iidsete motiividega. *Vanema Edda* traagiline jumalate hukk saabus nt reeturlike ja alatute tegude järel;
- maailma ja loodu allakäik: füüsiline ja moraalne taandarenemine, amendumine, mille lõpul mandunud looming hävib/hävitatakse;
- maailma hukutava (inim)olendi või messiase sünd;
- inimtegevus ja tehnika areng: hukatuse vallandab masinate mäss oma loojate vastu, masinates kogemata tekkiv hälve, programmeerimisviga vmt; globaalne ökoloogiline kriis inimtegevuse ja -reostuse tõttu;
- tulnukad, ufod või kõrgem ja vaenulik tsivilisatsioon.

Üsna tähendusrikkad on kaks seika: astraalsete nähtuste osakaal hävinguennete ja hävingu põhjustajate seas ja oluline paradigma muutus – jumala poolt hävitatava maailma asemele on nihkunud inimeste poolt vallandatav häving.

Loetelu esimene alajaotus on seotud astraalsete nähtustega, millest kaks – komeedid ja päikesevarjutused – on silmaga jälgitavad ja aastasadu astroloogide või astronoomide abiga prognoositavad. Etrusk Haruspex ennustas aastal 44 eKr, et komeet Typhon toob kaasa maailmakõiksuse täieliku hävingu ja inimkonna huku. Peaaegu iga sajandi lõpul on vallandunud maailmalõpu paanika. Ka viimase aastatuhande lõpukümnendid, eriti iga aasta enne selle saabumist tõi kaasa katastroofi- ja hävinguproгноosid. Näiteks nn Y2 valmistuti Ameerii-

ka Ühendriikides ametlikult spetsiaalsete valitsuse programmidega, varuti toitu ja harjutati kriisiprogrammi käivitamist. Ainuüksi 20. sajandil on maailmalõppu kuulutatud paljudeks aastateks: 1914, 1918, 1930, 1933, 1934, 1941, 1948, 1976, 1987 ja 1997, 2000 (juulis ja 11. augustil, need täriminid olid seotud täieliku päikesevarjutusega). 1914., 1918. ja 1933. aastast on uskumusteateid erinevate ebatavaliste ja endeliste loodusmärkide ilmnenemisest, ilmutustest ja prohvetite kuulutustest. Kõigil kolmel aastal kombineeruvad loodusnähtused, komeedi ilmumine ja prohvetiseeringud veel mässude ja suurte sõdadega.

Sagedasti käivitab taevanähtus tavauskumustiku, mida võimendab olukorra erilisus ja emotsionaalsus. Erik Tago kirjeldab kahte silmapaistvat komeeti, mille tavapäratu välimus selgitab vallandunud paanika põhjusteid päris hästi:

Üks väljapaistvamaid komeete ilmus 1843. aastal. Ta möödus väga lähedalt Päikese pinnast, oli ligi 60 korda heledam täiskuust ja päeval Päikese kõrval näha. Ka saba oli tal seni pikim – ligi 300 milj. kilomeetrit, s.o kaks astronoomilist ühikut. 1882. a komeet on hinnangu järgi kõige heledam ülestähendatuist (m=-18). (Tago 1997).

Paradigma muutus seoses inimese enda osa tähtsustamisega maailma püsivuse või huku põhjusena sisaldab erinevaid motive ja hirmusid. Kardetakse elu, eeskätt inimsivilisatsiooni hukkumist sõdade tulemusena. Vanast motiivistikust on säilinud näiteks uskumus üksikutest ellujääjatest või väljavalitustest (vrd ellujäänud inimeste paar ja jumal Baldr, kellest algab uus inimeste ja jumalate sugu *Vanemas Eddas*, loodute hävitamine ja taasloomine *Popol Vuhis*). Metsalisest Antikristuse omadusi otsitakse reaalsete valitsejate juures (vrd metallise märgiga Mihhail Gorbatšov). Hirmud inimloodud ülirelvade, satelliitide ja muu tehnika ees, nagu ka korduv motiiv oma süül taandareneva inimkonna üle osutavad inimese ja tema kätega loodu tähtsustamisele.

Uskumusi käivitab ebakindlus: raskused kiiresti areneva tehnilise maailmaga kohanemisel, kindlusetus tehniliste hüvede turvalisuse ja lojaalsuse suhtes, jätkuvalt hirm tehnilise arengu tõttu töö kaotada, mure ja ebakindlus maailma majandusliku ja ökoloogilise seisundi, inimpopulatsiooni pidurdamatu kasvu pärast ja paljud muud põhjused. Siinjuures on huvitav hirm tulnukate ja ufode ees. Nende motiivide kaudu on jõutud taas üliolenditeni, kardetakse kõrgema intelligentsi rassistikku või hoolimatut käitumist madalama suhtes.

Komeedihirmu sotsiaalne dünaamika ja toime- mehhanismid kogukonnas

Erik Tago osutab, et kolme aastatuhande jooksul on komeete registreeritud ligi 70 000 korral:

Tänapäeva teleskoopidega on sabatähti võimalik avastada mõnikümmend tükki aastas, kuid vaid üks kolme aasta kohta on nähtav ka palja silmaga ning üks komeet kümne aasta kohta on nii hele, et pälvib avalikkuse suuremat tähelepanu. Seega mõnisada kõige heledamat komeeti on ühel või teisel viisil ajaloo jäädvustatud (Tago 1997).

Selline ajaline vahe peaks tagama järjepideva teadmise, et taevasse ilmunud eriline täht pole inimkonna saatusele fataalne, st ei kuku alla, ei hävita eluruumi, vaid taandub ja kaob oma teed. Aga see ei taga nähtavasti kindlustunnet. Teadmine komeetide tsüklilisest taasilmumisest on suurendanud veendumust, et ükskord sellise taevakeha teekond siiski ristub Maaga ja põhjustab katastroofi. Sotsiaalsete, poliitiliste ja majanduslike katastroofide ettekuulutamiseks näib olevat periood seevastu piisav, peaaegu ideaalne.

Uskumuste latentne kogum vajab objekti ning meediumi, kes koon-dab ja verbaliseerib hirmu, paanika, eufooria või muu tugeva emotsiooni; sotsiaalsetes rühmades suuliselt levivat pärimust võivad vormida ka selle lihtliikmed. Sarnaselt kuulujuttudega liiguvad uskumustega seotud arutelud sotsiaalsete rühmade piire ületades ja aita-vad kriisiolukorda dramatiseerida. Ka iseloomustab uskumusi kuulu-juttudega sarnanev sotsiaalne dünaamika ja võime transformeeruda sootsiumi igapäevast rütmi häirivaks paanikaks.

Jälgime komeedifolkloori levikut ja toime-mehhanisme jaapani poisi Matasaburou 1664. aastal peetud päeviku vahendusel. 12-aastane poiss on hoole ja täpsusega kirja pannud oma päevade sisu. Igapäevaste tööde ja kohustuste vahele on põimitud komeedi lugu, kodulinna toimunud sündmused, külaskäigud ja kohtumised, seal levivad kuulujutu-d ja uskumused. Matasaburou on oma aja teadmiste ja vanuse pii-res objektiivne, registreerib igapäevased sündmused, on kuulujuttu-de suhtes skeptiline ja analüüsiv. Ta kirjutab 16. detsembril 1664:

Mõned ütlevad, et see on tõsi, ja teised, et see on vale. Mõned ütlevad, et päev enne Osaka kindluse piiramist oli taevas komeet, ja inimesed räägivad ka, et praegusega sarnane täht oli

taevas ka Shimabara mässude ajal [umbes 1637–1638 Edo ajal toimunud talupoegade mässud]. (Renshaw & Ihara 1996).

Niisiis meenutatakse mitut varasemat komeeti ja seostatakse ilmumine halvaendeliste sotsiaalsete sündmustega. Järgmisel päeval pärast asja arutamist doktoriga lisab Matasaburou:

[---] *Doktor Jian rääkis mulle ka, et komeedi ilmumine on kurja märk. Midagi halba on juhtumas, kas imperaator haigestub või juhtub kubernerite tervisega midagi halba või maa* [feodaali lään] *muutub.* (Renshaw & Ihara 1996).

Juba enne komeedi ilmumist kirjutab ta päevikus eaka kubernerite halvast tervisest, mis nüüd leiab ootamatult täiskasvanutelt endelise tõlgenduse. Kuna komeet püsib taevast kuude kaupa ja olukord on endiselt segane, siis täidavad kuulujutud informatsiooni vahendaja osa. Huvitav on uskumuste suund ja dünaamika – esialgsetele seostele mässudega lisanduvad valitseja(te) haigus ja maavalduste reformid. Seletustena kerkivad aja möödudes esile uued lähenemised: komeet hea sündmuse ennustajana vastandub pinget ja ebakindlust põhjustavatele teadetele komeedist halva sündmuse ennustajana. Kuulujutude sisu ja kontekst on universaalsed, võrreldes 19. sajandi eesti tekstikorpussega leiame vähe erinevusi – üksnes protsessi dünaamika, sündmuste lokaalsus ja interpersonaalsed suhted tulevad päeviku narratiivsema vormi vahendusel selgelt esile. Kuigi eenduvad vastandlikud närvilised seletusviisid, ei saa midagi väga täpselt ütelda räägitud uskumise kohta. Arvatavasti erinevate seisukohtade esitajad uskusid oma tõlgendust, oli see hea või halb enne. Kui suurt osa etendab inimlik alateadlik soov säilitada tasakaal, vältida paanika puhkemist ja selle nimel esitada vastukaaluks heaendelisi prognoose? On see sooviv mõtlemine? Matasaburou toob esile, et inimesed on segaduses. Me näeme tema märkmetest, et komeetide heaendelisusest on tollaegses ühiskonnas rohkem juttu, kui seda lubab oletada ükskõik millise rahva üleskirjutuste, sh eesti arhiiviteadete hulk:

Inimesed muretsevad väga selle pärast, et iga päev võib puhkeda revolutsioon. See võib olla tõsi. Kuid mõned ütlevad, et pole põhjust komeedi pärast muretseda, sest midagi head on juhtumas. Mõned arvavad, et sõda on algamas. Teised ütlevad, et see pole tõsi... sõda või revolutsioon või midagi imperaatoriga või midagi, mis põhjustab tähtsate inimeste langemise. Inimesed on segaduses [---]. (Renshaw & Ihara 1996).

Poisi märkmed algavad iga päev rutiinse olustikuga: *ärkasin hommikul üles, toitsin oma lindu ja tegin natuke koduseid töid* – viimane tähendab luuletuste ümberkirjutamist. Järgnevad kirjeldused laste, teenijate, täiskasvanute tegevusest, pühadest ja argipäevadest komeedi nelja nähtavaloleku kuu jooksul. Saame ülevaate Matasabourou sotsiaalsest võrgustikust – näiteks doktor, kellega ta suhtleb, on kuberner raviarst. Juba 16. detsembril teab ta, et komeeti jälgis kell kaks öösel kuberner ise. Ta märkmed kirjeldavad igaõiseid komeedivaatlusi ja selle tõttu täpsemaid ilmastikukirjeldusi, kui ta muidu teinuks. On juttu inimeste mälestustest taevavõlvi kohta aastatetaguste sündmuste ajal. Arutelud linnas jätkuvad mitu kuud, peamiselt on teemaks jätkuvalt varasemate komeetide ilmumine ja ebaseaduslikud nende esilekutsutud katastroofide läbi. Pikapeale saab selgeks täiskasvanute teadmiste vastuolulisus ja pealiskaudsus, mis põhineb pigem kuulujuttudel ja mälestustel kui regulaarsetel tähelepanekutel, ka hakatakse komeediga harjuma ja järjest sagedamini kerkib küsimus, millal see kaob.

Noppisin jaapani poisi kirjelduste hulgast välja kaks tähendusrikkast sündmust. 25. detsembril langetatakse poliitilise otsus, nimelt jätab kuberner komeedi tõttu ära sumovõistlused, et mitte anda põhjust ühekski võimu kahjustavaks kuulujutuks või tõlgenduseks. 6. jaanuaril haigestub 73-aastane kohalik kuberner Tadayoshi ja sureb juba 10. jaanuaril raske kopsuhaiguse tõttu. Päevikupidaja ei söö järgmisel hommikul austuse märgiks kala ja märgib uue halva ende – õhtupoolikul lendas umbkaudu sada varest kraaksudes üle kellegi maja, mis on halb märk. Mingist järgnenud õnnetusest aga juttu ei tule. Päevikus vahelduvad isiklikud ja üldisemad kirjeldused sündmustest, keskmes loomulikult kirjutaja isik:

[--] Läksin täna õhtul Hisabe majja, kus viibis minuga koos kuus inimest. Hakkasime rääkima komeedist ja otsustasime siis jälgi da seda kogu öö ja mitte minna magama. Hikozaemoni teenija Nanahei rääkis, et kui ta tuli kella 10 ajal õhtul tasu järele, nägi ta taevas tulekera. Ta ütles, et seda nägi linnas igaiüks.

Mõne aja pärast palusin Nanaheil vaadata õue, kas seal on siis komeet. Ta jooksis tagasi ja teatas, et komeet on ähmaselt kagust loodesse näha. Läksin siis üle Hikozaemoni tagahoovi ja nägin, et see oli ähmaselt nähtav. Kui ma seda jälgisin, muutus see selgemaks ja selgemaks.

Äratasin vanaema ja Choutarou ja härra Kakubee ja näitasin neile komeeti. Kõik olid väga üllatunud. Ma olin liiga ehmunud vaatlemiseks. [---]

[---] Ta oli läinud kindlusesse, sest kubeneri Tadayoshi haigus on hullemaks läinud. Kuulsin, et kindluse samuraid on paanikas. Tagasiteel dr. Jiani majast läksin kindluse suurt väravat vaatama. Kuigi suur värav oli päris ilus, ei saanud ma seal peatuda ja rahus vaadata, sest seal oli liiga palju hobuseid ja liiklusvahendeid ja inimesi ja mõõku ja odasid. Kõik külastasid haiget kubeneri. [---] (Renshaw & Ihara 1996).

Kubeneri surmaga täitus üks esimesi halbu ennustusi ja tundub, et selle kurva sündmusega kohalikud pahandused piirdusidki. Retrospektiivseid hinnanguid ende täidemineku kohta – üsna tavalised arhiiviteadetes – ei järgnenud.

Matasaburou dokumenteering osutab, kui erinevalt ja vastuoluliselt tõlgendasid taevailmingut kogukonna liikmed. Poiss ise pidas komeeti lausa uue ajastu alguse märgiks, kui see lõpuks kevades vaateväljalt kadus. Näeme, kuidas huvi tekkis ja aktuaalsuse kadudes vaibus. Ilmneb, et mujal ümbruskonnas oli komeeti märgatud nädalaid varem kui Matasaburou kodulinnas ja küsimused, kas komeet on nähtav ka seal, sundisid elanikke selle taevast üles leidma. Näeme poisi päeviku vahendusel, kuidas erineva sotsiaalse positsiooniga isikud uskumuslikke endeid käsitlesid, narrativiseerisid või kasutasid oma võimu, et ennetada komeedifolkloorist ajendatud kuulujutte ja nende tekitatud võimalikku kahju.

Prohvetid komeediuskumuste vahendajana

Matasaburou üleskirjutused andsid läbilõike komeedifolkloori dünaamikast ühiskonnas, kus paljud teadsid pärimust, kuid esile ei kerkinud ükski suurem meedium. Kirjeldatud protsess erineb täiesti Ameerika vabakiriku liikmete paanilisest koondumisest jutlustaja ümber 1858. aastal, millest oli juttu artikli alguses. Vaatleme järgnevalt kahe prohveti osa komeedifolkloori aktiveerimises, täiendamises ja vahendamises: 19. sajandi prohvet Maltsvet, kodanikunimega Juhan Leinberg (lähemalt vt Masing 1934–1937, Kõiva s.a, Viikberg 2002) Eestist ja Marshall Applewhite Ameerikast. 1997. aastal läks viimatinimetatu koos 38 Taevaväravate (Heaven's Gate) koguduse liikmega Hale Boppi komeedi taevasse ilmumise ajal vabasurma.

Mõlemad nimetatud kuuluvad karismaatiliste prohvetite hulka. Eestlane tõusis esile sotsiaalse viletsuse ajal ja kuulutas mitmel korral välja kujuteldava hädaohu, millest lubas oma jüngrid päästa. Põhjaameeriklase samalaadsete sõnumite toimetustana on nimetatud Vietnami sõja järgset ebakindlust ja pettumust, ilmutussõnumite võimendaja oli meedia. M. Applewhite oli heaoluühiskonna edukas esindaja, kelle erioskustega koguduseliikmed said ühiskonnas hakkama. Nimetatute isiksuseomadused ja käitumine koguduse juhina erinevad, kuid mõlemat peeti eriliseks isikuks ja nad olid tugeva sisendusega ka endast intelligentsemate liikmete jaoks. Mõlema prohvetiseeringud on seotud osaliselt komeedi ilmumisega.

Juhan Leinberg sündis Järvamaal Norra mõisas 26. septembril 1812 ja suri üsna eaka mehena 26. augustil 1885 Pruunal. Päritolult talupoeg, pidas ta nooruses veskimehe, kõrtsmiku ja kaupmehe ametit ning oli majanduslikult tollaegse eestlase kohta heal järjel – majade omanik Tallinnas. Prohvet Maltsveti nime all hakkas ta kuulutama 42-aastase mehena, olles üks rändjutlustajatest ja prohvetlike ilmutuste vahendajatest sotsiaalselt, majanduslikult ja religioosselt segasel uuenduste ajal. Poole sajandi jooksul toimus ulatuslik haridusreform, laienes kirjanduse trükkimine, muutusid majandamisviisid, suurenes inimeste isiklik enesemääramine ja liikumisvabadus. Kuigi pärisorjus kaotati seadusega 1816, kestis tegelik vabanemine sisuliselt sajandi keskpaigani ja rendisuhted säilitasid tihti endise majandamisviisi. Piiratud liikumisvabadusega eestlased võisid näiteks Tallinnas kinnisvara omada üksnes eriloaga, nagu ka sinna elama asuda. 1844. aastal puhkenud näljahäda ja loomaepideemia muutsid mitme piirkonna nigela majandusolukorra täiesti kriitiliseks.

Ka legaalne usuline kirevus oli suur: domineeriva luteri kirikuga konkureerisid kirjaoskust, pietismi, kommete ja eluviiside lihtsust ja alkoholivaba eluviisi rõhutavad vennastekogudused, samuti vabakirikud. Esmalt Riias ja hiljem Lõuna-Eestis alanud massiline usuvaetus riigikirikusse ehk õigeusku levis üle maa. Vennastekoguduste ja vabakirikute populaarsus põhines mh kirikuliikmete omavahelisel võrgustikul ja emotsionaalsetel juttudel, mis muutsid usu elu tundmatuseks. Väga oluliseks tõusis interaktsioon juhi ja jüngrite vahel. Maltsveti esimene katastroofi-ennustus põhines Saksamaalt lähtunud kuuldustel, et 1858. aasta komeet põhjustab maailmalõpu. Jutlustamise mõjul tekkinud segaduse pärast vangistati J. Leinberg lühemaks ajaks. Kuna maailmalõpp jäi saabumata, oli prohvet alguses tagasihoidlik ja vaikne, kuid samal ajal oli vangistus kasvatanud rahva seas

tema vastu lugupidamist ja usaldust – Maltsveti kogudus kasvas 200–300 pereni. Eesti oludes oli see väga arvestatava suurusega liikumine.

Ajalukku läks Maltsvet teise, samuti taevaste nähtustega seotud ilmutusega. 1860. aastal hakkas J. Leinberg kutsuma oma rahvast välja rändama ja lahkus veebruaris paari usaldusisikuga Krimmi eelluurele. Enne lahkumist kuulutas prohvet, et mai lõpus tuleb tema rahvale järele taevane valge laev ja viib nad töötatud maale, päästmaks valitud saabuvast hukatusest. Karismaatiline juhtimine ei allu üldkehtivatele ratsionaalsetele normidele ja on loomult irratsionaalne, mis seletab Eesti kultuurilukku sügava jälje jätnud valge laeva ootamise fenomeni. Vaatamata juhi eemalolekule ootasid sajad inimesed mai lõpus ja juuni alguses mitme nädala vältel Lasnamäel valget laeva. Laiali mindi lootusetusest ja sõjaväe survele, paljud pered rändasid prohvetele Krimmi järele. Pealtnägijate traagilised meenutused, kuid ka väljarännanute kodumaale saadetud kirjad ja ajaleheartiklid lubavad juhtunu taastada. Siinjuures meenutused rahvaluulearhiivist:

Maltsvetlased kogunesid Lasnamäele suure kalju juurde ja ootasid seal valget laeva, et see viiks nad taevasse. Neil kästi koju minna. Nad ei tahtnud minna. Soldatid piirasid nad sisse ja peksid neid. Mõned, keda peksti, mürdsid ringist välja. Siis lõpuks teadsid koduteed. (ERA II 153, 318 (30) < Haljala).

[---] Uksed jäeti lahti ja inimesed läksid Rahuneemele valget laeva ootama. Kui see ei tulnud, siis läksid tagasi. Palju sellest, mis nad maha jätsid, oli ära varastatud. Nad olid aasta siin ja hakkasid siis Krimmi minema. Loomad võeti kaasa, tehti puust kingad jalga. (ERA II 161, 161 (1) < Kuusalu).

Ootajate jaoks oli valge laev erinev: ratsionaalselt meelestatud lootsid saabuvat valget aurulaeva, osa ootas irratsionaalse valge pilvelaeva laskumist Lasnamäele. Valge laeva sümboli taga ei olnud ühest seletust, vaid osale oli see arvatavasti kiriku sümbol, osale kujutlemata päästevahend, teistele materiaalne veesõiduk, kuid paljud lugupidamisest prohveti sõnumi vastu, tema usaldamisest ei allutanud sümbolit analüüsile. Maurice Bloch nimetab lugupidamist inimelu üldiseks aspektiks: *See ilmneb alati, kui teeme midagi või usume, et miski on tõsi, tuginedes teiste autoriteedile – me teeme seda pidevalt* (Bloch 2005: 135).

On teada, et 1860. aastate keskel maltvetlus vaibus ja prohveti mõju kadus. Pärast Eestisse naasmist 1865 alustas J. Leinberg uuesti äritegevusega, kuid nägemused saatsid teda elu lõpuni.

Heaven's Gate'i jutlustaja oli alustades Maltsvetist aasta võrra noorem, kuid täiesti erineva sotsiaalse tausta, hariduse ja ametiga – edukas muusik Marshall Herff Applewhite kasvas rändjutlustajast presbüterlase ja uute kirikute rajaja peres. Maltsveti tugiisikuna on nimetatud mõnda rändavat naisprohvetit (Masing 1934–1937), Marshall Applewhite rajas koguduse ja jätkas hiljemgi koostöös antroposoof ja müstik Bonnie Lu Nettlesiga, psühhiaatriahaigla õega, kellega ta tutvus ravides end homoseksuaalsusest (Ramsland 2006). On viidatud surmaeelse seisundi üleelamisele kui olulisele tõukele tema prohvetiks kujunemisel, sama seisundi kogemisele on osutatud mitme eesti 19. sajandi prohveti puhul (Salve 1998, Põldmäe 1937). M. Applewhite ja B. Nettles moodustasid tandemi, hilisemal ühistöö perioodil kasutasid nad noodinimedest lähtuvaid hüüdnimesid Do ja Ti või piiblile tuginevat ühisnime Kaks, prohvetisõnumiteks ühendati mõlema nägemused.

Taevavärava koguduse arengu seisukohalt oli murdeline taevase kuningriigi asukate ootamine 1975. aastal, mille heaks jättis umbes 20 oregonlast kodud ja rändas Ida-Coloradosse ufoga kohtuma. Avalikult reklaamitud ja sadade inimeste poolt oodatud sündmuse nurjumise järel tõmbus rühm avalikkusest tagasi (Holliman 1998), kuid paljud neist katkestasid sellest saadik suhted perekonna ja sugulastega ning jäid prohvetipaari kommuuni. Erinevalt maltsvetlastest elati ja rännati üheskoos, liikmed kandsid hilisemal perioodil ühesugust musta riietust ja soengut. Korrigeeriti ka käitumist: mitmed liikmed lasksid end kastreerida, et olla maistest kiusatustest vabad, nimed asendati hüüdnimedega. Seesugune prohveti sugereeritud ihumuredest ja vaimset keskendumist segavatest asjaoludest loobumine on ekstaatiliste liikumiste ja vabakirikute prohvetitele laiemalt tunnuslik (vt Howard 2005: 145 jj; nt eesti prohvet Lüütsepa Jaani kohta vt Põldmäe 1937). Intelligentset koguduseliikmed allusid vabatahtlikult autoritaarsele elukorraldusele, minimeerisid oma ego väljendamist, valmistudes järgmisele tasandile minekuks. Sarnastamisele on osutanud ka maltsvetlastest rääkijad:

Pääle seda ootand maltsvetid suure kivi ümber Lasnamääl kolm nädalat, keikidel ühesugused mustad kuued seljas, valged kotid kaelas, valget laeva, miska neid taeva pidi veedama. Oli kästud

koju menna. Nää ei lähe. Siis toodud soldatid, tehtud piir ümber, kes siis om. A nahatäie kätte saanud, see visatud üle soldatite peade piirest välja, siis oskaned küll koju menna. (ERA II 156, 317/8 (29) Kuusalu).

1997. aastal ilmunud Hale Popi komeedile väitis üks ameerika amatöörastronoomidest midagi järgnevat. Heaven's Gate'i seltskond tõlgendas teadet Piibli põhjal laevana, mis viib väljavalitud paremasse ilma. Lühikesele ootusärevale kohtumiseks valmistumis- ja sellest kuulutamisperioodile järgnes ühine maisest kehast lahkumine, et hing saaks ajutisest kestast lahkudes minna vastu saabuvale laevale ja tõusta järgmisele tasandile, – koguduseliikmete ühisenesetapp Santa Fe rantšos ja mõnede eemalviibinud liikmete järeلسuitsiidid aasta jooksul pärast juhtunut.

1931. aastal sündinud autoritaarne prohvet näeb viimastel fotodel välja kulunud, tema kaaskond ei ulatunud kunagi üle saja inimese. On selge, et Maltsvet jättis oma jutlustega palju rohkem tõlgendamisvabadust, mille tema jüngrid täitsid endale vastuvõetava sõnumi ja sümbolitega, mis seletab koguduse arvukust ning väga erineva tausta ja sotsiaalse aktiivsusega isikute kuulumist kogudusse.

Lahendused oma väljavalitute päästmiseks on erinevad – vaevalt oleks massisuitsiid eesti koguduseliikmetele vastuvõetav olnud ega olnud seda ka praktilise meelelaadiga prohvetile. Sarnasusi on ühiskonna reaktsioonis ja suulises pärimuses toimunu kohta, kuid on ka ajastukohaseid erinevusi. 19. sajandi ja 20. sajandi algupoole seletustes ja folklooris on enam ratsionaalsust ja ehk teisipidi ka juba osutatud lugupidamist teistsuguse mõtlemisviisi vastu, kuid see on juba omaette teema. Lõppude lõpuks taandus praktiline seletusviiski sümbolse laiema tähendusega kuulutuse ees. Taevavärvate suitsiidi seletused personaalarvutite ja arvutivõrgu kasutamisevõimaluste hüppelise laienemise ajal juurdusid sügavalt interneti- ja arvutihirmudesse. Ei kutsunud folkloor ega meedia ettevaatusele karismaatikutest äärmuslaste ees, vaid müstifitseerisid internetti ja süüdistasid IT-inimesi, väljendades oma hirmu tehnoloogiliste uuenduste ees. Kuivõrd mitmed rühmituse liikmed teenisid ülalpidamist veebidisainiga ja neil oli oma tehniliste lahenduste paremikki kasutava veebilehekülje kaudu väljund globaalsesse infosüsteemi, ajendas seegi eelarvamusi, internetihirmu ja -vaenu, mis avaldub paljudes kirjutistes. Veel aasta hiljem süüdistas CNN 25. märtsi number (CNN 1998) internetti, mis video- ja helinäidetega veebilehe kaudu andis võimaluse oma tõdede

kuulutamiseks (sama vt Robinson 1997; Holliday 1998). Käivitunud diskussiooni tulemid sarnanevad kuulujuttude ja linnamuistenditega, meedia sekkumine võimendas ja suunas tõlgendusi.

Komeedipärimuse mõju kultuuriruumile

Komeetidel on olnud kultuuriliselt jagatud elamisruumis mitmeid sümboolseid tähendusi, mis tuginesid pika traditsiooniga tõlgenduspraktikatele. Uusaja teadlaste avastused komeetide olemuse kohta ja religioosse patu-karistuse paradigma tagaplaanile jäämine muutis komeedifolkloori, mis on omandanud uusi jooni. Eriti kesk- ja uusajal oli komeedi ilmumisel kindel sõnum – jumala märguanne rahulolematusest, tema viha, mis visualiseerus taevanähtusena. Rahulolematust ja selle ilmutamine oli seotud moraalsuse mõistega. Kunagine valdav tõlgendus taandus ratsionaalsemate hirmude ees, nagu komeedi ja maa orbiitide ristumine, komeetidelt langevad kahjulikud osakesed või viimastel kümnenditel kartus sealt uurimiskspeditsioonidega kaasatoodavate tundmatute eluvormide ja haiguste ees. See on ühtlasi märgiks, et jätkuvalt toimub interaktsioon teadlaste uurimistulemuste ja meedia- ning rahvapäraste tõlgenduste vahel.

Aastasadade jooksul on muutunud mõned ühiskonda suunatud sõnumid. Keskajal ja varasel uusajal oli komeedi ilmumine märk ees seisvatest poliitilistest ja ideoloogilistest muutustest. Jaapani 12-aastase poisi päevik vahendas erinevate uskumuste ja tõlgendusviiside paralleelset eksisteerimist, huvi tõusmist ja vähenemist komeedi vastu ehk vastava pärimuse dünaamikat kohalikus kogukonnas. Kõnekas oli aga kohaliku valitsuse tegutsemine õhkkonnas, mis oli üldiselt tasakaalukas, kuid kus elanikud siiski olid segaduses komeedi kui märgi tõlgendamiselega. Valitsus jättis eelarvamuste, kuulujuttude ja halbade ennete vältimiseks ära sumovõistlused. See osutab, kui kõrgelt võim tähtsustas ühte vaimset nähtust – kuulujutt – ja selle poolt vallandatud sotsiaalsete sündmuste ahelat. Päevikumaterjalid annavad võimaluse mudeldada meie käsutuses olevate kirjapanekute korpus ja näha uskumuste liikumist ühiskonnas diskreetse narratiivina. Joost van Loon on märkinud, et:

Laias laastus on sotsiaalteadlased juba pikka aega olnud huvitatud käitumisest, mis omakorda on mõjutatud 'põhjustest' (sotsioloogia), 'motivatsioonidest' (psühholoogia), 'huvidest' (polito-

loogia), ja 'müütidest' või 'rituaalidest' (antropoloogia). Selline põhjuste uurimine on sageli ühtlasi ka sissepoole vaatamine, milles inimese sisemine seisund on šifri rollis, milles peituvad hoodid ja salasõnad sotsiaalsuse muidu nii salapärase olemuse mõistmiseks. (van Loon 2002: 88).

Oleme komeedipärimuse abil saanud vaadata kometoidide reflektiooni sotsiaalkultuurilises keskkonnas. Näinud, et irratsionaalsetele hirmudele on enam kui poolesaja aasta jooksul lisandunud hirm võimsa, arenenud tsivilisatsiooni asukate invasiooni ees. Nähtava ja tajutava argimaailma hävimise hirmuga puutub kokku iga põlvkond. Vanimad uskumused ja motiivid korduvad tsükliliselt ja vallandavad üha uuesti samad emotsioonid. Ehkki selliseid uskumusi vormitakse erinevasse narratiivivormi, on nende tunnetuslik, kognitiivne jõud võimas ja astraalsete nähtuste osakaal maailmalõppu ennustavate märkide seas jätkuvalt suur. Ebatavaliste taevanähtuste ilmumine (komeedid, päikesevarjutus, meteoriitide langemine), teated uute kosmiliste kehade leidmisest ajendavad endast mõtlema ja rääkima.

Komeedipärimust ei mõjuta aga üksnes kujutlusvõimest, uuest informatsioonist või informatsiooni puudulikkusest kasvavad kuulujutud ja eelarvamused. Sajandeid on komeediuskumuste võimas mõjutaja olnud meedia. Trükised alates kalendritest, lendlehtedest, ajalehtedest ja lõpetades elektroonilise ning digitaalse meediaga on mitmehäälsed ja mitmekülgsed: selgitavad ja informeerivad, kuid õhutavad ka sensatsioone ja irratsionaalsust.

Komeetide sage ilmumine on taganud teadete mitmekesisuse 19. sajandi lõpuni, kuid 20. sajandi vaesestunud traditsioon on säilitanud eeskätt maailmalõpu ended. Mitmel põhjusel pole komeedid üksnes astronoomiline ja esteetiline taevanähtus, vaid sotsiaalsel mälul toimiv ja ühiskonda mõjutav ilmum. Usundilise folkloori tähenduse kiirele kadumisele tänapäeval viitab sabaühenduse kasutamine kauni kujunduselemendina rariteetsete meenete valmistamisel. Eriti selge märk minu jaoks oli folkloristist kolleegi joonistatud õnnitluskaart kellegi sünnipäevaks, mis osutas, et üldine folkloorne, aastatuhendeid tunnustatud õnnetusende tähendusväli on nõrgenenud või kadunud. Kurjakuulutava endena omab see tähendust üksnes väheste inimeste jaoks või aktualiseerub kriisisituatsioonis.

Jaapani pärimus tõi välja erinevuse oma valitsejaga ja oma valitsejate rahvaste vahel. Kauge valitseja saatus ei ole jätnud folkloori märgatavat jälge, see on tihti õpetatud või õpitud pärimus. Näiteks

eestlaste puhul võiks komeedipärimus kajastada mõisniku saatust, kuid nii madala staatusega isik ei kajastu komeedipärimuses. Kuigi olemuselt stereotüüpsed, on komeedikogemused ja -uskumused kogejale konkreetne ja otseselt tema elukäiguga seotud aktuaalsus, mistõttu osa neist vormitakse memoraatide või muude traditsiooniliste narratiivide tunnustega juttudeks. Eriti ilmneb see katastroofi-folkloori, nagu sõja- ja maailmalõpulangude puhul, mida peetakse mäletamist väärivaks.

Kuigi teadmised komeetidest on paljastunud ja saanud nähtavaks läbi pikkade üksteisele järgnevate ajastute, nagu ennustas Seneca, teame neist ikka veel vähe ja loodame, et lähem tulevik toob vastu-seid nende olemuse kohta. Nii oleme alles teel aega, millest Seneca nii kaunilt kirjutas. Paljud põlvkonnad on tulnud ja läinud, kuid meie teadmised komeetide mõjust kultuurile ja ühiskonnalegi on katkendlikud ja täis lootusi lahendustele kunagi tulevikus.

Kommentaariid

¹ Siin ja järgmises näitetekstis säilitatud üleskirjutuse kirjaviis.

Märkused

Artikkel põhineb osaliselt 1996. aastal Tartu Tähetorni Astronoomia-
ringi konverentsi ettekande tekstil. Seotud ETFi grandiga 5117.

Arhiivi viited

E – M. J. Eiseni rahvaluulekogu, 1880–1934

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu, 1927–1944

H – J. Hurda rahvaluulekogu, 1860–1906

RKM – Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna rahvaluulekogu, 1945–1995

Kirjandus

- Astroprof 2005. Stardust, Haybusa, and the Andromeda Strain. *Astroprof's Page*. Dec 6, 2005 at 7:53 pm. <http://astroprofspage.com/archives/142>
- Bloch, Maurice 2005. *Esseys on Cultural Transmission*. London School of Economics Monographs on Social Anthropology, 75. Oxford & New York: Berg.
- Brandt, John Conrad & Chapman, Robert DeWitt 2004. *Introduction to Comets*. 2nd ed. Cambridge University Press.
- Bächtold-Stäubli, Hanns & Hoffmann-Krayer, Eduard 1987 [1932–1939]. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, 5. Berlin & New York: de Gruyter.
- Eelsalu, Heino 1996. Setu müütilised laulud ja “savaga tähed”. Tähelepanekuid komeetidest setu ja läti müütilistes lauludes. *Keel ja Kirjandus*, 12, lk 829–834.
- Eisen, Matthias Johann 1933. Vändra Tönn 1932. a. teadete valgustusel. *Usuteadusline Ajakiri*. Lisavihik 4. Tartu: Akadeemiline Usuteadlaste Selts.
- Gent, Robert Harry van 2003. Ceramic Comets (Halley's Comet in 1910). *Webpages on the History of Astronomy*. <http://www.phys.uu.nl/~vgent/halley/halley.htm>
- Gibilisco, Stan 2003. *Astronomy Demystified*. New York: McGraw-Hill.
- Gupta, Akhil 2002. The Song of the Nonaligned World: Transnational Identities and the Reinscription of Space in Late Capitalism. Low, Setha M. & Lawrence-Zúñiga, Denise (toim.). *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. New York & London: Blackwell, lk 321–336.
- Holliman, John 1998. Applewhite: From young overachiever to cult leader. *CNN, March 25, 1998*. <http://edition.cnn.com/SPECIALS/1998/hgate.review/applewhite/>
- Howard, Robert Glenn 2005. Rhetoric of the Rejected Body at “Heaven's Gate”. Brasher, Brenda E. & Quinby, Lee (toim.). *Gender and Apocalyptic Desire. Millennialism & Society* 1, lk 145–164.
- Hupel, August Wilhelm 1992. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. 1–2. Archivum Civitatis Revaliensis. Tallinn: s.n.
- Jakapi, Roomet 2005. William Whiston, suur veeuputus ja kohutav speктаakel. *Mäetagused*, 30, lk 9–16.

- Jakobson, Carl Robert 1888. *Kooli Lugesise raamat*. Tartu: H. Laakmann.
- Kasak, Enn 2002. Tähistaeval põhinevatest uskumustest, III. Vana-Hiina. *Mäetagused*, 19, lk 25–55.
- Kronk, Gary W. s.a. C/1843 D1. (Great March Comet). *Gary W. Kronk's Cometography*. <http://cometography.com/lcomets/1843d1.html>
- Kronk, Gary W. 1995. Meteors and the Native Americans. *Farshores. Worldwide Anomalous Phenomena Resource*. <http://farshores.org/a03mmn.htm>
- Kronk, Gary W. 2000. Comet Hysteria and the Millennium: A Commentary. *Gary W. Kronk's Cometography*. <http://cometography.com/hysteria.html>
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas. Uskumusi ja tõlgendusi*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut..
- Kõiva, Mare s.a. *Valge laev – sümbol ja selle realisatsioon*. Tartu. Käsitirjas.
- Leach, Maria (toim) 1984. *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*. New York: HarperCollins.
- Lebeuf, Arnold 1996. The Milky Way, a part of the souls. Koleva, Veselina & Kolev, Demeter (toim). *Astronomical traditions in past cultures*. Sofia: Institute of Astronomy BAS & NAO Rozhen, lk 148–161.
- Lewis, Clyde & Damage, Maxx 1999. Warning From Andromeda. NASA's Double Standard: Protect Alien Life, Forget Human Life. *Ground Zero Newsletter*. <http://www.groundzeromedia.org/invest/warning/warning.html>
- Loon, Joost van 2002. Social Spatialization and Everyday Life. *Space and Culture*, 5: 2, lk 88–95.
- Loorits, Oskar 1931. *Der norddeutsche Klabaftermann im Ostbaltikum*. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat: H. Laakmann, lk 76–125.
- Lõugas, Vello 1980a. Kõuekividest ja piksenooltest “vaia rahvani”. *Horisont*, 3, lk 14–16.
- Lõugas, Vello 1980b. Nagu välk selgest taevast. *Horisont*, 4, lk 40–45.
- MacCafferty, Patrick & Baillie, Mike 2005. *The Celtic Gods: Comets in Irish Mythology*. London: Tempus Publishing Ltd.
- Masing, Uku 1934–1937. Prohvet Maltsvet. *Usuteadusline Ajakiri*. 1934: 4, lk 122–126; 1935: 1, lk. 24–29; 2, lk 49–52; 1936: 3, lk 93–103; 4, lk 124–136; 1937: 3/4, lk 100–114.

- Nedliakov, Petko 1996. Comets as a prototype of St. Michael the Archangel's fiery sword in the Bulgarian iconographic tradition. Koleva, Veselina & Kolev, Demeter (toim). *Astronomical traditions in past cultures*. Sofia: Institute of Astronomy BAS & NAO Rozhen, lk 143–147.
- New Advent. The Catholic Encyclopedia*. 1997. <http://www.newadvent.org/cathen/>
- Niebuhr, Gustav 1997. Furthest Fringes of Millennialism. *The New York Times*. March 28, 1997. <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E05E6D8153AF93BA15750C0A961958260>
- Observable Comets. *IAU: Minor Planet Center*. The Smithsonian Astrophysical Observatory. <http://cfa-www.harvard.edu/iau/Ephemerides/Comets/index.html>
- Olson, Roberta J. M. & Pasachoff, Jay M. 1999. *Fire in the Sky: Comets and Meteors, the Decisive Centuries, in British Art and Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ong, Walter 1982. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. New Accent Series. London & New York: Methuen.
- Petzoldt, Leander 2003. *Väike demonite ja vaimolendite leksikon*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond.
- Platt, Jane & Brown, Dwayne 2004. NASA Spacecraft Reveals Surprising Anatomy Of A Comet. *NASA's Comet Sample Return Mission*. June 17, 2004. <http://stardust.jpl.nasa.gov/news/news100.html>
- Põldmäe, Rudolf 1931. *Ajalooline traditsioon Vaivara kihelkonnast*. Tartu: EKM FO USN. http://www.folklore.ee/radar/digi_pre.php?area=Vaivara
- Põldmäe, Rudolf 1937. "Se velle Lütseppa Jani ello käük siin ma pääl ehk sääl taivan". *Eesti Kirjandus*, 12, lk 611–618.
- Raabe, Veinika & Västriik, Ergo 1996. Mida kõneldi puugist. Valk, Heiki & Västriik, Ergo (toim). *Palve, vanapatt ja pihlakas. Setomaa 1994. a. kogumisretke tulemusi*. Vanavaravedaja, 4. Tartu: Tartu NEFA, lk 203–216.
- Ramsland, Katherine 2006. Heaven's Gate: The End is Near. *Notorious Murders / Mass & Spree Murders*. Court TV's Crime Library. http://www.crimelibrary.com/notorious_murders/mass/heavens_gate/
- Research 2006. First Research Into Stardust Is Published. *The Open University News*. 14 Dec 2006. <http://www3.open.ac.uk/media/fullstory.aspx?id=9935>

- Renshaw, Steve & Ihara, Saori 1996. *The Tiger Tail Star Matasaburou and Comet C/1664 W1*. <http://www2.gol.com/users/stever/matasab.htm>
- Robinson, Wenda Gale 1997. Heaven's Gate: The End? *Journal of the Computer Mediated Communication*, 3. <http://www.ascusc.org/jcmc/vol3/issue3/robinson.html>
- Russow Balthasar 1993. *Liivimaa Kroonika*. Tallinn: Hotger.
- Santaella, Lucia 2003. What is a symbol. *S.E.E.D. Journal*, 3, lk 54–60. <http://www.library.utoronto.ca/see/SEED/Vol3-3/Santaella.htm>
- Salve, Kristi 1998. Kordo – nõid ja/või prohvet. *Mäetagused*, 8, lk 58–78.
- Schechner, Sara J. 1997. *Comets, Popular Culture, and the Birth of Modern Cosmology*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Stardust 2003. Why study comets? *Stardust. NASA's Comet Sample Return Mission*. November 26, 2003. <http://stardust.jpl.nasa.gov/science/why.html>
- Stavinschi, Magda & Mioc, Vasile 2005. Catastrophic Cosmic Events on the Romanian Sky Along the History. Kõiva, Mare & Pustylnik, Izold & Vesik, Liisa (toim.). *Archaeoastronomical Data and the Echoes of Cosmic Catastrophic Events. Proceedings of the 10th Annual Meeting of the European Society for Astronomy in Culture (SEAC) Tartu-Viluste-Tõravere 27–30 August 2002*. Tartu: EKM rahvausundi ja meedia töörühm & Tartu Observatoorium, lk 185–191.
- Tago, Erik 1997. Sabatähed, mis tegid ajalugu. *Mäetagused*, 3, lk 53–56.
- Tedre, Ülo 2003. *Eesti mees ja tema sugu. XIX sajandi lõppriimilises rahvalaulus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viikberg, Jüri 2002. Eestlaste väljarändamine Krimmi. Viikberg, Jüri (toim.). *Krimmi kogumik. Krymskij sbornik. The Crimean Papers. I. Konverentsi "140 aastat eestlust Krimmis" ettekanded (09.-10.09.2001): 140 aastat eestlust Krimmis. Beregove, 09.-19.09.2001*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 21–48.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. *Eesti-saksa sõnaraamat = Estnisch-Deutsches Wörterbuch*. 4. trükk. Tallinn: Valgus.
- Yeomans, Donald K. 1991. *Comets: A Chronological History of Observation, Science, Myth and Folklore*. New York: John Wiley and Sons.
- Yeomans, Donald K. 1998. *Great Comets in History*. Jet Propulsion Laboratory/California Institute of Technology.

Summary

Comets in Estonian Folklore

The article studies the composition of comet lore, the related omens, explanations and dynamics of the lore tradition. Comets have conveyed various symbolic meanings. The interval between times when comets are observable ensures the consistency of oral tradition and its natural variability. Changes in scientific discourse have also had influence on popular beliefs. In the light of more recent discoveries, for example, the fear of comets bringing dangerous viruses or live organisms on Earth has revived.

Traditionally, the shape, tail shape, colour and time of appearing of a comet are interpreted as harbingers of various bad events (war, end of the world, lean years, famine), less often of good events (e.g., bountiful harvest). Comets have been related to Satan, demonic powers and non-Christianity. Often the visual depiction used is a dragon, emblematic of satanic powers conquered by St George. Comets are also depicted as heavenly fires, a flaming sword, angles (motifs of fallen angels) and since the Middle Ages a herald of God or expression of godly anger, foreboding an approaching punishment.

Heino Eelsalu has found allusions to comets in older Kalevala-metric folk songs where they are symbolised by maidens wearing silver jewellery, motifs of a wondrous kettle that rests upon a blue fire and a so-called heavenly broom. The star that appeared on Christ's birth has also been identified as a comet.

Heritage on comets overlaps with that of mythological beings and natural phenomena (e.g., meteor vs treasure bringers). On the forefront of doomsday omens are astral phenomena – comets, meteors, solar eclipses, unusual atmospheric phenomena. The way comet folklore is reflected in social space, prophetic predictions and the dynamics of the process are viewed on the examples of the diary of a Japanese boy Matasaburou from 1664, Estonian prophet Maltsvet and prophet Applewhite of Heaven's Gate.

Key words: omens, comet lore, doomsday omens, prophet, social dynamics, symbols, beliefs.

Märksõnad: ended, komeedifolkloor, maailmalõpu ended, prohvet, sotsiaalne dünaamika, sümbolid, uskumused.